

การศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์วิทยา : กรณีศึกษา
วัดสุวรรณาราม, วัดทองธรรมชาติ, วัดคงคาราม

An Analytical Study of the Mural Paintings in Semiology :
A case Study of Wat Suwannaram, Wat Thongtammachati,
Wat Khongkharam

กรรณิการ์ ตั้งตุลานนท์^๑
Kunnikar Tangtulanont^๑

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยาและจิตรกรรมฝาผนัง เพื่อศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม และเพื่อวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์วิทยาของวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม ผลการวิจัยพบว่า จิตรกรรมฝาผนังได้ทำหน้าที่เป็นตัวสร้างระบบสัญลักษณ์ และทำงานสัมพันธ์กับลักษณะการวางตัวอุโบสถในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารที่รับรู้ได้จากประสบการณ์ของผู้ชม มีทั้งแบบง่ายและแบบซับซ้อนตามทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยา ในการวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังด้วยทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยาพบว่า จิตรกรรมฝาผนังมีโครงสร้างเป็นองค์ประกอบของสัญลักษณ์ ความเป็นคู่ตรงข้าม รหัสสื่อสาร การสื่อความหมาย และถูกใช้เป็นเครื่องมือช่วยให้ผู้ชมเข้าใจ ส่งผลให้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังอย่างแท้จริง

คำสำคัญ : จิตรกรรมฝาผนัง, สัญลักษณ์, สัญลักษณ์วิทยา

---

^๑ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Buddhist Studies, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Abstract

This research was purposely made to study semiology and mural paintings and then to study mural paintings in Wat Suwannaram, Wat Thongtammachati and Wat Khongkharam, and then to analytically study mural paintings based on semiology in Wat Suwannaram, Wat Thongtammachati and Wat Khongkharam. The research showed that mural paintings were conceptually crated by signs and accordingly functioned together with the modern design of Uposatha in early Rattanakosin period. According to semiology, these paintings contain both simple and complicated communicative functions which can be decoded through audience's experiences. In the analysis of the mural paintings based on semiology, it was found that the mural paintings are basically composed of signs, oppositions, codes, and meanings which facilitate audiences' understanding and thereby bringing the awareness of certain value of mural paintings to them

Keywords: Mural Paintings, Sign, Semiology

๑. บทนำ

มนุษย์สร้างภาษาพูดและภาษาเขียนขึ้นมาเพื่อการสื่อสาร แต่ภาษาเหล่านี้มีข้อจำกัดในเรื่องความคิดและอารมณ์ความรู้สึกที่ยากจะอธิบาย มนุษย์จึงสร้างภาษาอื่นขึ้นมาอีก ได้แก่ ภาษาภาพ (ทัศนศิลป์) ภาษาเสียง (คีตศิลป์) ภาษาร่างกาย (นาฏศิลป์) เป็นต้น โดยมีภาษาภาพเป็นเครื่องมือสื่อสารที่รับรู้ได้ทันที ชัดเจน และเข้าใจได้จากประสบการณ์ของผู้ชม มีหลาย

ลักษณะและหลายระดับ ตั้งแต่แบบง่ายจนถึงแบบซับซ้อนตามทฤษฎีสัญญาวิทยา มีลักษณะการสื่อความหมายอย่างลึกซึ้ง และมีพลังดึงดูดความสนใจจากความงามของรูปทรง ลายเส้น สี สัน และเรื่องราว แต่การเป็นภาพหนึ่งบอกเล่าเรื่องได้ไม่มากนัก ศิลปินจึงแก้ไขด้วยการใช้ฝีแปรงทำงานอย่างอิสระ ทำให้ภาพหนึ่งมีองค์ประกอบมีชีวิตชีวา มีความเคลื่อนไหว แสดงอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างมีประสิทธิภาพ^๒ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่า ภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้ นั้น จิตรกรคิดด้วยจิตนั่นเอง จิตนั้นเองวิจิตรกว่าภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้ นั้น^๓

จิตรกรรมฝาผนังมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย และเจริญรุ่งเรืองมีพัฒนาการตามลำดับจนมีทักษะฝีมืองดงาม เป็นที่ยกย่องในสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีรูปแบบการเขียนแสดงถึงภูมิปัญญาของช่างเขียนไทยที่มีความชำนาญ เขียนภาพสีบนผนังปูนหรือไม้ในโบสถ์ วิหาร เพื่อรับใช้พระพุทธศาสนาในเรื่องตกแต่งพุทธสถานให้ดูงดงาม มีอิทธิพลและเกื้อกูลต่อสังคมไทย และมีความสำคัญในการเผยแผ่หลักพุทธธรรม เป็นการสื่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่คอยเตือนสติผู้ชมให้ปฏิบัติดีตามหลักธรรมที่แฝงอยู่ในภาพ^๔ การเล่าเรื่องผ่านสุนทรียศาสตร์ที่ส่งเสริมให้ผู้ชมเกิดความประทับใจในองค์ประกอบของภาพ โดยเชื่อมโยงภาพให้มีความหมายในด้านพระพุทธศาสนา เหตุการณ์สำคัญ และสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ในเรื่องศรัทธา พบได้ในภาพพุทธประวัติ ทศชาติชาดก มารผจญ ไตรภูมิโลกสันฐาน ซึ่งล้วนมีความสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ของการสื่อความหมายร่วม^๕ และส่งเสริมให้ผู้ชมเข้าถึงธรรมะของพระพุทธเจ้า และขัดเกลาจิตใจให้ประณีตขึ้น^๖

การเป็นแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนาของจิตรกรรมฝาผนัง^๗ เป็นประจักษ์พยานแสดงให้เห็นวัฒนธรรมต่างยุคที่ถ่ายทอดอย่างกลมกลืน^๘ เป็นพัฒนาการทางด้านทักษะฝีมือ เป็นเอกลักษณ์อย่างไทยที่เหลือให้คนรุ่นหลังได้ชื่นชม เป็นการปฏิสังขรณ์ที่ทรงคุณค่าเกิดขึ้นในสมัย

^๒ อิทธิพล ตั้งโฉลก, แนวทางการสอนและสร้างสรรค์จิตรกรรมชั้นสูง, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐), หน้า ๓๖-๔๑.

^๓ ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๐๐/๑๙๑.

^๔ สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒-๒๕.

^๕ เสมอชัย พูลสุวรรณ, สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๙.

^๖ พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง, “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว: ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาศาสนาเปรียบเทียบ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล, พ.ศ.๒๕๔๔), หน้า ๑๖-๑๙.

^๗ ศิลป์ พีระศรี, ม.จ. สุภัทรดิศ กิศกุล แผล, บทความวิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรศิลป์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๔๔.

^๘ สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, หน้า ๒๑.

รัตนโกสินทร์ตอนต้น^๕ ส่วนความลึกซึ่งซับซ้อนในการสื่อเรื่องพระพุทธศาสนา อาจมีสัญญาแฝงอยู่มากมาย ซึ่งเป็นเหตุผลสำคัญของการทำวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดกรณีศึกษาคือ วัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม ได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีจิตรกรรมฝาผนังทั้งดงามแตกต่างกัน มีสัญญาแฝงไว้ให้เห็นหา และสะท้อนถึงวิถีชีวิตหรือพฤติกรรมของคนในยุคนั้นๆ

การวิจัยนี้จะวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์ : กรณีศึกษา วัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม ซึ่งมีจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีที่ศิลปินในอดีตได้สื่อสารไปยังผู้ชมเพื่อให้เกิดการรับรู้ ให้เห็นความต่างของการใส่และถอดรหัสภาพ และให้เห็นผลสะท้อนของกระบวนการเกี่ยวกับระบบวัฒนธรรมการสร้างควมหมายในจิตรกรรมฝาผนัง โดยผลที่ได้จากการวิเคราะห์จะสะท้อนถึงกระบวนการคิดสร้างจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีที่มีมาช้านาน แต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจัง ถ้าหากรู้จักจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีอย่างลึกซึ้ง ผลที่ได้รับคือองค์ความรู้ที่จะทำให้ผู้ชมตระหนักถึงคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังอย่างแท้จริง

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาทฤษฎีสัญวิทยาและจิตรกรรมฝาผนัง
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม
๓. เพื่อวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์ของวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม

๓. วิธีการดำเนินการวิจัย/รูปแบบการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ที่เน้นการวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์ : กรณีศึกษา วัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ วัดคงคาราม โดยมีจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถที่เขียนขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ฝีมือช่างหลวง เขียนเรื่องพุทธประวัติ ทศชาติขาด และคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิโลกสันฐาน ซึ่งผู้วิจัยได้ลำดับขั้นตอนการดำเนินการวิจัย (research process) ดังนี้

ขั้นที่ ๑ ศึกษาทฤษฎีสัญวิทยาและจิตรกรรมฝาผนัง ผู้วิจัยจะศึกษาทฤษฎีสัญวิทยาในด้านกระบวนการสร้างคุณค่าและความหมายผ่าน “โครงสร้าง” (Structuralist Approaches) ของนักคิดสกุลโครงสร้างนิยม ๒ ท่าน คือ แฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) และโรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) และศึกษาจิตรกรรมฝาผนังด้านความเป็นมา พัฒนาการ และเนื้อหาของจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

---

^๕ กรมศิลปากร, การดูแลรักษาศิลปโบราณวัตถุ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๓.

ชั้นที่ ๒ ศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคองการาม ในชั้นนี้จะศึกษาประวัติความเป็นมา โครงสร้างของจิตรกรรมฝาผนัง และการลำดับภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคองการาม เพื่อนำข้อมูลมาเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของจิตรกรรมฝาผนัง การสื่อทางสัญลักษณ์ของจิตรกรรมฝาผนัง ความสัมพันธ์เชิงความหมาย ผลสะท้อนด้านการสื่อความหมายของจิตรกรรมฝาผนัง

ชั้นที่ ๓ วิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์วิทยาของวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคองการาม โดยผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้ในชั้นที่ ๑-๒ มาวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์และสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดทั้งสาม ศิลปินด้านทัศนศิลป์ และนักวิชาการ ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ในเชิงลึกแล้วส่งเคราะห์เพื่อนำเสนอเป็นองค์ความรู้ สรุปและนำเสนอผลการวิจัย และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๔. ผลการวิจัย/ประเด็นที่ค้นพบจากการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์วิทยา: กรณีศึกษา วัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคองการาม มีประเด็นที่ค้นพบจากการวิจัยผลดังนี้

แนวคิดและทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยา

แพติน็อง เดอ โซซูร์ ได้นิยามสัญลักษณ์วิทยาไว้ว่า เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องเครื่องหมายในสังคมที่รับรู้ได้^{๑๐} โดยวิถีชีวิตของเครื่องหมายอยู่ในสังคมที่สัญลักษณ์ถือกำเนิด และค้นหากฎเกณฑ์ที่ควบคุมอยู่เบื้องหลัง สัญลักษณ์เกิดความหมายได้จากการเทียบเคียงให้เห็นความต่างจากสิ่งอื่นและคนในสังคมยอมรับได้^{๑๑} ดังนั้นสัญลักษณ์จึงถือเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สร้างขึ้นภายใต้บริบทของวัฒนธรรม เมื่อบริบทเปลี่ยน สัญลักษณ์ก็เปลี่ยนตาม ส่วนความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างเป็นแนวคิดการสร้างทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยาของแพติน็อง เดอ โซซูร์ เริ่มจากเรื่องภาษาศาสตร์เชิงโครงสร้าง ซึ่งเชื่อว่าความหมายของสิ่งต่างๆ ไม่ได้อยู่ในตัวสิ่งนั้น แต่อยู่ที่ความสัมพันธ์ของสิ่งนั้นกับสิ่งอื่นภายใต้ระบบเดียวกัน และระบบสังคมได้สร้างมนุษย์อย่างต่อกันตามจารีตทางสังคมในระดับจิตไร้สำนึกเป็นตัวกำหนดสร้างความหมายให้กับพฤติกรรมและการกระทำนั้น ทฤษฎีสัญลักษณ์วิทยายังเป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบสัญลักษณ์ที่ปรากฏในความคิดของคน ทำให้ความหมายกลายเป็นประเด็นที่ต้องศึกษา เนื่องจากความหลากหลายของความหมายภายในระบบภาษา วัฒนธรรม และความ เป็นจริงที่ไม่แสดงผลอย่างเที่ยงตรง ทำให้การวิเคราะห์ในเชิงสัญลักษณ์ถือว่าตัวกำหนดการสื่อสาร

^{๑๐} Hawks, Terence (1977), *Structuralism and semiotics*. Berkeley, London : Methuen, p 123-124.

^{๑๑} กาญจนนา แก้วเทพ, *มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่*, (กรุงเทพมหานคร : เอดิชั่น เพรส โพรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔-๕.

ขึ้นกับสังคมและสิ่งแวดล้อม ส่วนระบบสัญลักษณ์จะควบคุมการสร้างความหมายของตัวบทให้มีความซับซ้อนอย่างแอบแฝง และลักษณะของวัฒนธรรมนั้นๆ^{๑๒}

ทฤษฎีสัญวิทยาของแฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ ได้แบ่งสัญลักษณ์เป็น ๒ ส่วน คือ รูปสัญลักษณ์ (Signifier) เป็นรูปแบบทางกายภาพของสัญลักษณ์ ความหมายสัญลักษณ์ (Signified) เป็นบริบทภายในใจที่ถูกหมายถึง^{๑๓} และได้ให้ความสำคัญกับการหาความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์ เพื่อดูว่าความหมายถูกสร้างขึ้นและถ่ายทอดอย่างไร โดยให้วิเคราะห์ที่ตัวบทเพื่อดูว่ารูปสัญลักษณ์นั้นสร้างความหมายได้อย่างไร ส่วนทฤษฎีสัญวิทยาของโรลิ่งด์ บาร์ตส์ ได้แบ่งการตีความหมายเป็น ๒ ระดับ คือ (๑) ความหมายโดยอรรถ (Denotation) เป็นความจริงตามธรรมชาติ อ้างถึงสามัญสำนึกที่ปรากฏชัดเจนของสัญลักษณ์ และความสัมพันธ์ของสัญลักษณ์กับสิ่งที่กล่าวถึง (๒) ความหมายโดยนัยแฝง (Connotation) เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางวัฒนธรรม เป็นการอธิบายปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น เมื่อสัญลักษณ์กระทบกับความรู้สึกของผู้ส่งสารและคุณค่าทางวัฒนธรรมของเขา สัญลักษณ์ในขั้นนี้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความหมายโดยนัยแฝง และมีลักษณะมายาคติ (Myths) เรียกว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลง ลดทอน บิดเบือน และปกปิดฐานะการเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งต่างๆ ในสังคมให้กลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ^{๑๔}

จิตรกรรมฝาผนัง : วัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม

จากการศึกษาวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังของวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม ได้พบประเด็นสำคัญในเรื่องความเหมือนหรือความต่างของโครงสร้างจิตรกรรมแบบประเพณี และการสื่อทางสัญลักษณ์ของจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณี ดังนี้คือ

๑. ความเหมือนของโครงสร้างจิตรกรรมแบบประเพณี เป็นเรื่องพระพุทธศาสนาทั้งหมดศรัทธาตามจินตนาการของศิลปิน ซึ่งเขียนเป็นภาพขนาดใหญ่บนผนังสกัดหน้าและสกัดหลังพระประธาน ตอนผจญมารและเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีจักรวาลเป็นฉากหลังหรือเรื่องไตรภูมิโลกสันฐาน ผนังระหว่างช่องประตูหน้าต่างเขียนพุทธประวัติและทศชาติชาดก ส่วนผนังเหนือขอบหน้าต่างเขียนเทพชุมนุม เขียนเป็นแบบ ๒ มิติ ใช้สีฝุ่นที่ได้จากธรรมชาติ เขียนงานอย่างประณีต จัดองค์ประกอบภาพตามหลักเกณฑ์โบราณ ถือเป็นแหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนา

๒. ความต่างในเรื่องแนวคิดของศิลปินในการสร้างงานตามเหตุปัจจัยที่ต้องเผชิญในขณะนั้น จิตรกรรมฝาผนังของวัดสุวรรณารามมีเทคนิคการเขียนที่ได้สัดส่วน มีชีวิตชีวา โดดเด่น

^{๑๒} ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิภาษา, ๒๕๕๕), หน้า ๘๗-๘๘.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐-๒๒.

^{๑๔} ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์, หน้า ๙๑.

และสมบูรณ์ที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{๑๕} ส่วนวัดทองธรรมชาตินี้มีจุดเด่นในเรื่องการเขียนภาพธรรมชาติแบบตกแต่งได้อย่างมีชีวิตชีวา เป็นตัวแทนรุ่นสุดท้ายของจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีที่รักษารูปแบบไว้อย่างดี^{๑๖} และวัดคงคารามมีการใช้สีใสๆ ที่ได้จากเปลือกไม้ดอกไม้เขียนฉากสถาปัตยกรรมให้ใหญ่โตและดูโดดเด่นด้วยเส้นตัดสีดำ ซึ่งเป็นฝีมือของช่างหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้ฝากผลงานให้คนรุ่นหลังศึกษาผ่านฝีมือแปร่งและจินตนาการ^{๑๗} ความต่างเหล่านี้ได้จากพัฒนาการของยุคสมัยที่เปลี่ยนแนวคิดของศิลปิน เป็นเหตุให้จิตรกรรมฝาผนังค่อยๆ เปลี่ยนตามไปด้วย

๓. การสื่อทางสัญลักษณ์ของจิตรกรรมฝาผนัง คือ (๑) การเกิดสัญลักษณ์ในจิตรกรรมฝาผนัง เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นรูปสัญลักษณ์ท่าทางแบบนาฏยลักษณ์ ส่วนองค์ประกอบภาพมีสัญลักษณ์บอกถึงแนวคิดหรือเหตุการณ์ที่ศิลปินต้องการถ่ายทอดให้เห็นความหมาย เช่น การใช้เส้นลื่นเทา เส้นลายฮ่อ เส้นลายกระหนกเปลวหรือฉากรธรรมชาติดูที่คั่นแบ่งเรื่องแบ่งตอน การใช้สีพู่รงค์ สีคู่ตรงข้าม และสีคล้ายสีหม่นที่มีมิติแตกต่างในสมัยรัชกาลที่ ๓-๔ (๒) ความสัมพันธ์เชิงความหมายของจิตรกรรมฝาผนังด้วยเนื้อหาของภาพหลักและภาพประกอบ ซึ่งเป็นแนวคิดของศิลปินในการนำเสนอเรื่องให้มีความหมายและสมบูรณ์ เมื่อผู้ชมเข้าไปในพระอุโบสถจะได้สัมผัสถึงความหมายของจิตรกรรมฝาผนังรอบตัวที่มีหลักพุทธธรรมแฝงอยู่มากมาย (๓) ผลสะท้อนการสื่อความหมายของจิตรกรรมฝาผนังในด้านศิลปะ ด้านประวัติศาสตร์ และด้านคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยศิลปินได้เสนอแนวคิด เทคนิคการเขียน และพัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนังให้ผู้ชมได้รับรู้ถึงความหมายที่สามารถสื่อถึงกันได้ เพื่อประโยชน์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเข้าถึงธรรมะของพระพุทธเจ้า และความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา

การวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์

ผลของการวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังของวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม โดยนำกรอบทฤษฎีสัญลักษณ์ของแฟร์ดีนันด์ เดอ โซซูร์ และโรลิ่งด์ บาร์ตส์ ในเรื่ององค์ประกอบของสัญลักษณ์ ความเป็นคู่ตรงข้าม รหัสสื่อสาร และการสื่อความหมาย มาใช้วิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังดังกล่าว ซึ่งสามารถอธิบายได้ดังนี้

๑. องค์ประกอบของสัญลักษณ์ มีรูปสัญลักษณ์เป็นภาพหลักในจิตรกรรมฝาผนังทศชาติชาดกและพุทธประวัติ ซึ่งผู้ชมเข้าใจเรื่องได้หากมีประสบการณ์มาก่อน ส่วนลีลาตัวบุคคลสำคัญเขียนตามแบบนาฏยลักษณ์ มีแม่ท่าของครูช่างโบราณที่ได้สื่อความหมาย ส่วนเครื่องทรงที่จิตร

^{๑๕} วรณิภา ณ สงขลา, จิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประชาชนจำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๕๘.

^{๑๖} น. ณ ปากน้ำ, จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๕๗), หน้า ๙๖-๑๐๓.

^{๑๗} น. ณ ปากน้ำ, จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ, หน้า ๑๐-๑๒.

ประณีตตามแบบละครร่ำ แสดงแทนความคิดของศิลปินที่ต้องการรักษาเอกลักษณ์ของจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีไว้ให้เป็นมรดกและแหล่งเรียนรู้ของชนรุ่นหลังต่อไป เช่น ท้าพระเดมิยราชประทับยืนกวัดแกว่งร่อ ท้าพระเจ้าปิลักษณ์โก่งคันทัน พระพุทธเจ้าทรงจีวรแดงทำฉัพพรรณรังสีที่พระเศียร เป็นต้น

๒. ความเป็นคู่ตรงข้าม รหัสภาพที่ใส่ในระบบสัญลักษณ์ ทำให้สัญลักษณ์มีความหมายตามความสัมพันธ์เชิงเปรียบเทียบของรูปสัญลักษณ์กับความหมายสัญลักษณ์ ซึ่งความสัมพันธ์ที่ต่างกันทำให้รูปสัญลักษณ์ดูชัดเจนขึ้น เช่น ตอนมารผจญ มีคู่ตรงข้าม คือ (๑) ความสงบกับความรุนแรง เป็นความสงบของมหาบุรุษกับความรุนแรงของพญามารที่สั่งการให้พวกมารเข้าขู่ข่มมหาบุรุษให้หลุกจากมหาโพธิบัลลังก์ ขณะมหาบุรุษประทับอย่างสงบ (๒) การโจมตีกับการล่าถอย ในตอนพญามารสั่งการให้พวกมารรุมเข้าโจมตีมหาบุรุษหวังทำร้ายให้สิ้นชีพ นางพระธรรมได้ปรากฏกายมาช่วยสู้กับพญามารจนล่าถอยไป โครงสร้างของมารผจญนี้ สื่อถึงพลังและจินตนาการของศิลปินที่สร้างภาพมารให้มีหน้าตาน่ากลัว ถืออาวุธครบมือ ซึ่งเป็นการสื่อถึงกิเลสที่ต้องจัดการให้หมดสิ้น ส่วนภาพไตรภูมิโลกสันฐาน มีคู่ตรงข้าม คือ (๑) สวรรค์กับนรก (๒) ความดีกับความชั่ว ศิลปินให้ความสำคัญกับสวรรค์มากกว่า จึงเขียนสุขคติภูมิให้ใหญ่โตสำหรับผู้ทำกรรมดีได้ไปเกิดในภพภูมินี้ ส่วนนรกภูมิ ได้เขียนให้มีขนาดเล็กดูอึดอัดน่าสะพรึงกลัว ทำให้ผู้ชมรู้สึกถึงการทำความชั่วจะได้รับโทษทัณฑ์เป็นนรกที่แสนทุกข์ทรมาน ซึ่งไตรภูมิโลกสันฐานจะคอยเตือนสติให้ผู้ชมยึดมั่นในจุดหมายของชีวิต และส่งเสริมให้ทำความดี รักษาศีลให้บริสุทธิ์ หมั่นเจริญภาวนา เพราะกรรมดีจะนำพาผู้ปฏิบัติไปสู่ภพภูมิที่ดีในภายหน้า

๓. รหัสสื่อสาร เป็นเกณฑ์การสื่อความหมายที่ใช้สัญลักษณ์แสดงแทนความคิดที่ต้องการสื่อ^{๑๘} เป็นแบบแผนที่ผู้ชมใช้จับความหมายแฝงในภาพ อาจเกิดจากความเคยชินที่ได้ฟังเรื่องเล่าจากผู้รู้ในสังคม^{๑๙} ซึ่งรหัสสื่อสารมี ๕ ประเภท^{๒๐} คือ (๑) รหัสปริศนา เป็นภาพหลักที่ผู้ชวยให้ผู้ชมต่างยุคอยากทราบว่าเรื่องนั้นๆ จะดำเนินต่อไปอย่างไร (๒) รหัสแฝง เป็นตัวบุคคลที่สร้างขึ้นตามแนวคิดของศิลปินที่ต้องการความเป็นไทยในบริบทไทยที่จะช่วยให้ผู้ชมเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายขึ้น เช่น กษัตริย์และนางกษัตริย์ทรงเครื่องสูงแบบละครร่ำ (๓) รหัสสัญลักษณ์ เป็นระบบความหมายแฝงที่โยงกับปมต่างๆ ในระดับจิตใต้สำนึก และถูกชักนำด้วยข้อเท็จจริงในภาพที่เป็น

^{๑๘} โรล็องด์ บาร์ตส์, ประชา สุวิธานนท์ แปล, “โวหารของภาพ”, วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๑๐.

^{๑๙} นพพร ประชากุล, **ยอกอักษร ย้อนความคิด เล่ม ๑ ว่าด้วยวรรณกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อ่านและวิภาษา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๕.

^{๒๐} Roland Barthes and the Coding of Discourse, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://courses.nus.edu.sg/course/elljwp/5codes.htm> [๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๐] และนพพร ประชากุล, **ยอกอักษร ย้อนความคิด เล่ม ๑ ว่าด้วยวรรณกรรม**, หน้า ๑๔๕-๑๔๘.

ภาพแทนความของสิ่งอื่น เช่น พญามารและพวกมารเป็นสัญลักษณ์แทนกิเลส ใบหนาราคูที่กำลัง อ้าปากคายนาคเหนือประตูเข้าพระอุโบสถเป็นสัญลักษณ์แทนโลกและบาดาล นางพระธรณีเป็น สัญลักษณ์แทนแผ่นดิน^{๒๑} เป็นต้น (๔) รหัสเหตุการณ์ ถูกสร้างให้เข้าถึงตัวบทที่เป็นแนวคิดของ ศิลปินให้ภาพดูง่ายขึ้น และโยงให้เข้าใจได้ด้วยเหตุการณ์ที่สัมพันธ์กับบริบทในยุคนั้น เช่น ขบวนการ รบรอลเสี่ยงทายในมหาชนกชาดก พระเนมิราชประทับราชรถในเนมิราชชาดก พระเตมียราชนั่ง นิ่งเฉยในเตมียชาดก เป็นต้น (๕) รหัสวัฒนธรรม เป็นคติความเชื่อในเรื่องความรู้ที่เคลื่อนไหวใน วัฒนธรรมนั้นๆ เช่น วิถีชีวิตชาวบ้าน วิถีชีวิตชาววัง ศิลปะการแสดงและการดนตรี เป็นต้น ถือเป็น แหล่งเรียนรู้พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย

๔. การสื่อความหมาย ๒ ระดับ ได้แก่ ความหมายโดยอรรถ เป็นความหมายตาม รูปสัญลักษณ์ที่สื่ออาการให้เห็นชัดเจน เช่น พระเตมียราชจักรวาลขึ้นกวดแก้ว เจ้าชายสิทธัตถะทรง ตัดพระเมาลี เป็นต้น และความหมายโดยนัย เป็นความหมายสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นในระดับบุคคล หรือสังคม พบได้ในจิตรกรรมฝาผนังเรื่องพุทธประวัติและทศชาติชาดก ได้สื่อความหมายแฝงใน ด้านแนวคิดการสร้างและพัฒนาการที่เปลี่ยนไป ในด้านบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ และ ในด้านหลักธรรมที่แฝงอยู่ในรูปสัญลักษณ์ของจิตรกรรมฝาผนัง เช่น หลักกตัญญูกตเวทีในตอนโปรด พุทธมารดา หลักปัญญาในตอนเสด็จประพาสอุทยานพบเทวทูต ๔ หลักิริและโอตตปปะในเรื่อง เตมียชาดก หลักสังคหวัตถุ ๔ ในเรื่องเวสสันดรชาดก หลักสารณียธรรมในเรื่องเนมิราชชาดก และหลักศีล ๕ ในเรื่องจุฬามุนีชาดก เป็นต้น จิตรกรรมฝาผนังจะคอยย้ำเตือนให้ผู้ชมทำความเข้าใจ เพื่อความสุขส่วนตนและสังคม

๕. บทสรุป

การวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังในเชิงสัญลักษณ์วิทยาของวัดสุวรรณาราม วัดทองธรรมชาติ และวัดคงคาราม สรุปว่า (๑) รูปสัญลักษณ์ในโครงสร้างจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นภาพหลักหรือทำทาง แบบนาฏยลักษณ์หรือเครื่องทรงตามแบบละคร ซึ่งศิลปินใช้บริบทสังคมไทยช่วยบรรยายให้ภาพ ดูง่ายขึ้น (๒) รหัสทางภาษาที่ใส่ในระบบสัญลักษณ์ ทำให้สัญลักษณ์มีความหมายเชิงเปรียบเทียบ ของคู่ตรงข้าม เช่น ความสงบกับความรุนแรง ความดีกับความชั่ว เป็นต้น (๓) รหัสสื่อสารช่วย โยงให้ภาพดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง ผู้ชมติดตามและทำความเข้าใจเรื่องราวได้ดีขึ้น (๔) การสื่อ ความหมายตรงที่สัมผัสได้จากมุมมองเห็น และความหมายแฝงที่ต้องค้นหา ตีความ และทำความเข้าใจด้วยตัวเองหรือมีผู้ชี้แนะ ดังนั้นจึงเกิดเป็นองค์ความรู้ในเรื่องโครงสร้างของจิตรกรรมฝาผนัง แบบประเพณี แบ่งเป็นสัญลักษณ์ คู่ตรงข้าม รหัส และความหมาย ช่วยให้การชมจิตรกรรมฝาผนัง

^{๒๑} พลอยชมพู ยามะเพวัน, “พัฒนาการจากหน้ากาลมาเป็นราชูในสมัยรัตนโกสินทร์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔), หน้า ๔๑-๕๑.

แบบประเพณีทำได้ง่ายขึ้น เกิดเป็นคุณค่าและประโยชน์ในด้านประวัติศาสตร์ที่สอดแทรกวิถีชีวิต และบ้านเรือนโบราณ ด้านศาสนาที่สะท้อนโลกทัศน์ทางพระพุทธศาสนาในอดีต ด้านสภาพจิต อาศัยสุนทรียภาพและเรื่องเล่าในภาพที่แฝงหลักพุทธธรรมช่วยยกระดับจิตใจผู้ชมให้สูงขึ้น เป็นแนวทางในการพัฒนาจิตใจให้เกิดกุศลและความสุข

บรรณานุกรม

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎกและหนังสือภาษาไทย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

กรมศิลปากร. **การดูแลรักษาศิลปโบราณวัตถุ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

กาญจนา แก้วเทพ. **มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่.** กรุงเทพมหานคร : เอดิชั่น เพรส โปรดักส์
จำกัด, ๒๕๔๓.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **สัตยวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษา
รัฐศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิภาษา, ๒๕๕๕.

น. ณ ปากน้ำ. **จิตรกรรมฝาผนังวัดทองธรรมชาติ.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,
๒๕๕๗.

นพพร ประชากุล. **ยกอักษรร ย้อนความคิด เล่ม ๑ ว่าด้วยวรรณกรรม.** กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์อ่านและวิภาษา, ๒๕๕๒.

พระมหาวิชาญ เลี้ยวเส็ง. “พุทธศิลป์กับการท่องเที่ยว: ศึกษาบทบาทของวัดในการอนุรักษ์พุทธ-
ศิลป์เพื่อการท่องเที่ยว”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย.
มหาวิทยาลัยมหิดล, พ.ศ.๒๕๕๔.

พลอยชมพู ยามะเพวัน. “พัฒนาการจากหน้ากาลมาเป็นราหูในสมัยรัตนโกสินทร์”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๕๔.

โรสโองด์ บาร์ตส์. ประชา สุวีรานนท์ แปล. “โวหารของภาพ”. **วารสารธรรมศาสตร์.** ปีที่ ๒๑
ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม, ๒๕๓๘.

วรรณิภา ณ สงขลา. **จิตรกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.** กรุงเทพมหานคร : บริษัท
ประชาชนจำกัด, ๒๕๓๗.

สมชาติ มณีโชติ. **จิตรกรรมไทย.** กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

เสมอชัย พูลสุวรรณ. สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทยระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๔.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙.

ศิลป์ พีระศรี. ม.จ. สุภัทรดิศ กิตกุล แปล. บทความวิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย.

กรุงเทพมหานคร : อักษรศิลป์, ๒๕๓๗.

อิทธิพล ตั้งโฉลก. แนวทางการสอนและสร้างสรรค์จิตรกรรมชั้นสูง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๐.

๒. หนังสือภาษาอังกฤษ

Hawks. Terence (1977). Structuralism and semiotics. Berkeley. London : Methuen.

Roland Barthes and the Coding of Discourse. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:[https:// courses.nus.edu.sg/course/elljwp/5codes.htm](https://courses.nus.edu.sg/course/elljwp/5codes.htm) [๒๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๐].

